

Analiza krytyczna prawa do sprawiedliwego postępowania w sprawach cywilnych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

Przejdź do produktu na ksiegarnia.beck.pl

Wstęp

Chyba nikogo nie trzeba dziś przekonywać, że prawo do sprawiedliwego postępowania przed sądem (ang. *right to a fair trial before a tribunal*, fr. *droit à un procès équitable devant un tribunal*) odgrywa kluczową rolę w każdym współczesnym społeczeństwie. Jego aktualny kształt jest efektem długiej ewolucji zasad rozwiązywania sporów, będących nieodłączną konsekwencją ograniczonego zasobu dóbr czy koegzystencji jednostek w określonej zbiorowości. Od strony norm prawa materialnego omawiana instytucja stanowi pierwszoplanową gwarancję skuteczności każdego ustanowionego tam roszczenia. Jako idea uzależnienia wszelkiej ingerencji w prawa jednostki od decyzji podjętej przez sąd jest podstawowym elementem każdego demokratycznego systemu prawnego. Jego status pełnoprawnego i samodzielnego prawa jednostki, bez którego trudno sobie wyobrazić funkcjonowanie jakiegokolwiek państwa odwołującego się do idei rządów prawa, jest obecnie zasadniczo niekwestionowany. Wreszcie spełnia ono istotną rolę w zakresie budowania zaufania między społeczeństwem a władzą publiczną, koniecznego dla efektywnego funkcjonowania każdej wspólnoty. Prawo do sprawiedliwego postępowania ma więc charakter wieloaspektowy, realizuje różne cele i posiada wielorakie aksjologiczne uzasadnienie.

Podstawowym celem prawa do sprawiedliwego postępowania jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o sposób rozstrzygania konfliktów z proceduralnego punktu widzenia. Z tego powodu jest to dziedzina bliska wszystkim prawnikom, rozwiązywanie sporów stanowi bowiem pierwotny i zasadniczy cel chyba każdej regulacji prawnej. Kształt prawa procesowego dość automatycznie przekłada się na kwestię skuteczności norm materialnoprawnych, które bez odpowiednich gwarancji proceduralnych i organizacyjnych pozostaną w dużym stopniu nieefektywne. Istotną wartością w tym kontekście jest to, że prawo do sprawiedliwego postępowania w znacznym stopniu zwiększa prawdopodobieństwo wydania prawidłowego rozstrzygnięcia i to zarówno w odniesieniu do ustalenia rzeczywistego stanu faktycznego, jak i prawidłowej interpretacji norm prawnych. W ten sposób przyczynia się ono do urzeczywistnienia zasady sprawiedliwości, rozumianej jako prawidłowe uregulowanie zasad dystrybucji dóbr w danej zbiorowości. Niezależnie od tego prawo do sprawiedliwego postępowania wywołuje szereg innych pozytywnych zjawisk w relacjach społecznych. Przede wszystkim, podobnie jak każda norma, ustanawia pewne reguły, których celem jest wyeliminowanie przemocy jako sposobu rozwiązywania sporów. Specjalne znaczenie prawa do sprawiedliwego postępowania jest związane z tym, że w tym wypadku chodzi o reguły o znacznym stopniu uniwersalności, w znaczeniu mogące mieć zastosowanie w rozstrzyganiu sporów różnego rodzaju. Ich istnienie podkreśla podmiotowość jednostki, zarówno w re-

lacji z innymi osobami, jak i państwem, a w konsekwencji przyczynia się do łatwiejszego zaakceptowania wydanego rozstrzygnięcia, nawet jeśli w konkretnym wypadku jest ono niekorzystne dla jednej ze stron. Istotnie redukuje to stres psychiczny związany z postępowaniem sądowym i samym sporem, z którego ono wynika. Gwarancje dotyczące wysłuchania stron powodują, że rozstrzygnięcie jest nie tyle narzucane przez sąd, a wypracowywane w drodze swoistego dialogu sądu i uczestników postępowania, w którym każdy ma prawo przedstawić swoje argumenty i racje. Jakkolwiek ostatnie zdanie w tej konwersacji należy do sądu, to ostateczny wynik w znacznej części stanowi efekt aktywności stron i podjętych przez nie działań. W ten sposób prawo do sprawiedliwego postępowania przyczynia się do budowania współodpowiedzialności uczestników sporu za wydane rozstrzygnięcie i nadaje mu odpowiednią legitymację. Jako prawo człowieka stanowi ono z kolei podstawową gwarancję ochrony jednostki przed arbitralnością ze strony państwa. W państwie, w którym prawo to jest przestrzegane, jednostka wie, że jej spory z organami władzy publicznej będą rozstrzygane przez organ, którego pozycja jest niezależna wobec obu stron postępowania i wobec którego znajduje się w równorzędnej pozycji w stosunku do swojego przeciwnika procesowego. Wreszcie prawo do sprawiedliwego postępowania wywiera także pozytywny wpływ na budowanie właściwych relacji między jednostką a państwem oraz zaufania społeczeństwa do wymiaru sprawiedliwości. Właśnie dzięki gwarancjom wynikającym z tego prawa jednostka może liczyć na poznanie powodów, dla których wydano rozstrzygnięcie określonej treści, a społeczeństwo sprawować nadzór nad funkcjonowaniem sądownictwa i sposobem, w jaki realizuje ono postawione przed nim zadania.

Te różnorakie zalety prawa do sprawiedliwego postępowania doprowadziły do tego, że z upływem czasu stało się ono jednym z najważniejszych praw człowieka i swoistym proceduralnym standardem rozstrzygania sporów. Rozwój tego prawa jest szczególnie widoczny przy analizie podstaw normatywnych oraz jego zakresu przedmiotowego i terytorialnego zastosowania. Pierwotnie ograniczone do kilku rozproszonych gwarancji, odnoszących się głównie do procesu karnego, z czasem stało się dorozumianym uniwersalnym kanonem, mającym zastosowanie w rozstrzyganiu sporów wszelkiego rodzaju. Wywodzące się z krajowych porządków prawnych, na skutek rozwoju międzynarodowej płaszczyzny ochrony praw jednostki, który nastąpił po II wojnie światowej, znalazło szerokie ujęcie w różnych traktatach gwarantujących ich przestrzeganie. Z kolei na gruncie prawa krajowego znaczenie prawa do sprawiedliwego postępowania w szeregu porządków prawnych zostało podkreślone przez nadanie mu rangi normy konstytucyjnej. Na początku utożsamiane z cywilizacją europejską, przekształciło się w prawo, którego przestrzeganie jest obecnie gwarantowane przez akty obowiązujące praktycznie we wszystkich częściach świata. Od strony celów realizowanych przez to prawo, przez długi czas było ono postrzegane przez jako gwarant skuteczności praw materialnych, aktualnie samoistny i niezależny charakter prawa do sprawiedliwego postępowania nie budzi większych wątpliwości. Oczywiście rozwój omawianego prawa był zjawiskiem stopniowym, skorelowanym z ewolucją koncepcji państwa i wizją stosunków społecznych. Niewątpliwie proces ten dalej będzie postępował i to prawdopodobnie z jeszcze

większą intensywnością, co jest naturalną konsekwencją coraz szybszego tempa przemian w otaczającym nas świecie. Z drugiej strony, wydaje się, że podstawowe zalety prawa do sprawiedliwego postępowania zostały dość dokładnie przeanalizowane i zdefiniowane, więc dalszy rozwój będzie dotyczył raczej jego kształtu, a nie samej istoty.

Niewątpliwie największe znaczenie dla rozwoju koncepcji prawa do sprawiedliwego postępowania w sprawach cywilnych ma art. 6 EKPCz¹ w kształcie zrekonstruowanym w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu². W istotny sposób przyczynił się on zarówno do wypracowania samych standardów tego prawa, jak i ich upowszechnienia w europejskiej przestrzeni prawnej. Odwołując się do rozwiązań funkcjonujących w krajowych porządkach prawnych państw stron Konwencji i czerpiąc inspirację z prawa międzynarodowego, Trybunał wypracował własną koncepcję prawa do sprawiedliwego postępowania, która z upływem czasu stała się wzorem i punktem odniesienia dla oceny regulacji krajowych i unijnych. Celem niniejszej pracy jest analiza tej koncepcji, dokonywana zasadniczo metodą formalno-dogmatyczną, aczkolwiek nie są też jej obce elementy prawnoporównawcze czy odwołujące się do argumentów natury historycznej. Jeśli chodzi o wykorzystane materiały, to praca odwołuje się do dość bogatej literatury tematu, głównie polsko- i angielskojęzycznej, sporadycznie francuskojęzycznej, ale przede wszystkim wykorzystuje niezmiernie obszerne orzecznictwo Trybunału³. To szerokie wykorzystanie judykatury z jednej strony na pewno jest konsekwencją samego charakteru konwencyjnego systemu ochrony praw człowieka, którego kształt jest w zasadniczym stopniu zdeterminowany właśnie wyrokami sędziów w Strasburgu. Z drugiej strony, ma ono umożliwić potencjalnym czytelnikom dalsze, bardziej pogłębione studia nad poszczególnymi elementami omawianego prawa. Niniejsza praca bowiem, niezależnie od jej rozmiarów związanych z pierwotnym, ambitnym zamierzeniem kompleksowości przeprowadzonej analizy, nie wyczerpuje całości zagadnień związanych z rozstrzygnianiem sporów cywilnych i w szeregu wypadków ogranicza się jedynie do zasygnalizowania określonego problemu, a nie jego wyczerpującego przedstawienia. Wskazanie orzeczeń odnoszących się do danej materii z pewnością będzie stanowić ułatwienie do samodzielnego pogłębiania znajomości określonego zagadnienia.

Od strony przedmiotowej niniejsza praca ogranicza się wyłącznie do postępowań cywilnych, zasadniczo więc jej zakresem nie są objęte sprawy karne oraz inne, nie mające charakteru cywilnego. Sprawy cywilne nie są traktowane priorytetowo z punktu widzenia ochrony praw człowieka, zdecydowanie większy nacisk jest położony na odpowiedzialność karną, co jest naturalną konsekwencją dalej idącej ingerencji w wolność jednostki, jaka może być efektem wydanych tam rozstrzygnięć. Zasada ta ma również

¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami Nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem Nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284); dalej też Konwencja.

² Dalej też ETPC lub Trybunał.

³ W pracy uwzględniono orzeczenia ETPC wydane do 31.3.2024 r.

pełne zastosowanie na gruncie Konwencji, gdzie w warstwie normatywnej gwarancje dotyczące odpowiedzialności karnej są znacznie bardziej rozbudowane niż te mające zastosowanie w postępowaniach cywilnych. Mając jednak na względzie zasadnicze znaczenie orzecznictwa Trybunału dla kształtu praw ujętych w Konwencji i ewolucyjny charakter tego instrumentu, pytaniem, które warto postawić, jest na ile to rozróżnienie wynikające z brzmienia art. 6 EKPCz znalazło odzwierciedlenie w judykaturze. Analizując orzecznictwo, można bowiem w szeregu wypadków dojść do wniosku, że ETPC doprowadził do istotnego zbliżenia standardu ochrony jednostki w obu rodzajach postępowań, w rezultacie czego gwarancje mające zastosowanie w sprawach cywilnych nie odbiegają tak bardzo od tych obowiązujących na gruncie karnym. Dlatego z punktu widzenia niniejszej pracy zasadnicze znaczenie ma odpowiedź na pytanie, czy standard postępowania w sprawach cywilnych i karnych jest tożsamy czy też zasadniczo się różni, jeśli tak, to jakie są najbardziej zasadnicze i podstawowe różnice w rozstrzygnięciu o obu rodzajach odpowiedzialności.

Niezależnie od powyższego, podstawowego problemu badawczego, przedmiotowa praca porusza jeszcze kilka dodatkowych, aczkolwiek dość istotnych dla zrozumienia istoty przedmiotowego prawa, wątków. Po pierwsze warto rozważyć związki prawa do sprawiedliwego postępowania z samą ideą sprawiedliwości i prawidłowym kształtowaniem stosunków międzyludzkich. W końcu jego celem jest skuteczne i sprawiedliwe rozstrzygnięcie konfliktów między jednostkami, a przez to umożliwienie sprawnego funkcjonowania i rozwoju społeczeństw. Po drugie, interesującym zagadnieniem jest związek konwencyjnego prawa do sprawiedliwego postępowania w sprawach cywilnych z rozwiązaniami funkcjonującymi na gruncie porządków prawnych krajów *common law* i *civil law*. Cała zachodnia kultura prawna jest w jakiś sposób osadzona w tych dwóch systemach, dlatego nie można chyba uciec od pytania o ich wpływ na kształt strasburskiego standardu rozstrzygania sporów. Po trzecie wreszcie warto uwypuklić samodzielny charakter i rolę gwarancji organizacyjnych i proceduralnych. Oczywiście jest to postulat dość wyraźnie wyartykułowany w doktrynie, co nie zmienia faktu, że wciąż zdarzają się głosy, i to nierzadkie, które sytuują prawo do sprawiedliwego postępowania przede wszystkim w kontekście gwarancji skuteczności praw materialnych. Z tego punktu widzenia więc warto podkreślić niezależność proceduralnej i organizacyjnej płaszczyzny ochrony praw jednostki od jej aspektu materialnoprawnego.

Niniejsza praca stanowi zmodyfikowaną wersję rozprawy doktorskiej pod tytułem „Prawo do sprawiedliwego postępowania w sprawach cywilnych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka” przygotowanej pod kierownictwem prof. *Cezarego Mika* na Uniwersytecie im. kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Recenzje pracy doktorskiej sporządzili prof. *Michał Balcerzak* i prof. *Ireneusz Kamiński*. Korzystając z okazji, chciałbym serdecznie podziękować recenzentom za ich cenne uwagi. Bardzo specjalne podziękowania należą się oczywiście prof. *Cezaremu Mik* za całą jego nieocenioną pomoc, cierpliwość i poświęcony czas.

[Przejdź do księgarni →](#)

ksiegarnia.beck.pl